

Capital social și valori democratice. Importanța factorilor culturali într-o comunitate urbană

Dragoș Dragoman

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

Consolidarea democrației a fost mult timp explicată prin referire la procesele de transformare a structurilor comuniste anterioare (din perspectiva dependenței de cale) sau prin referire la procesele determinate de chiar acțiunea noilor actori politici (din perspectiva competiției actorilor politici). Cele două teorii nu pot explica însă diferențele în consolidarea democrației între țările din regiune, diferențe care au devenit în timp tot mai evidente. Explicarea acestora i-a obligat pe cercetători să determine și alți factori relevanți, unii dintre aceștia fiind factorii culturali. Ocultați timp de decenii, factorii culturali au reapărut în dezbaterile academice sub forma teoriei capitalului social odată cu studiul lui Putnam despre funcționarea democrației. În acest articol încercăm să evaluăm importanța factorilor culturali pentru democrație. Rezultatele noastre arată că elementele capitalului social explică mult mai puțin sprijinul pentru democrație decât ar lăsa să se înțeleagă teoria capitalului social, mult mai puțin decât alți factori.

După schimbările de regim ce au avut loc în 1989, consolidarea democrației în Europa postcomunistă era considerată cu certitudine un fenomen asociat transformărilor economice și reformei instituționale. După un deceniu de tranziție, tabloul regiunii este mult mai nuanțat, o distincție apare foarte clar în performanța diverselor țări. Iar diferențele nu sunt doar în schimbarea economică, reforma instituțională, ci și în consolidarea democratică (Howard, 2002). Este suficient să comparăm indicatorii Freedom House, ce măsoară respectarea drepturilor politice și civile în țările din regiune, pentru a ne da seama de aceste diferențe. Calitatea diferită a democrației

ar putea avea ca explicație nu doar factori structurali, economici și sociali, ci și factori culturali. Aceștia au fost grupați în ultimul deceniu sub umbrela largă a unui concept mult disputat, *capitalul social*. Normele de reciprocitate, încrederea socială, densitatea rețelelor sociale ar fi responsabile într-o mai mare măsură de răspândirea valorilor democratice și consolidarea democrației în regiune decât alți factori.

Diverse cercetări au urmărit relația dintre calitatea democrației și capitalul social la nivel agregat. Diferențele dintre țări țin de niveluri diferite de încredere socială, ceea ce este în legătură cu gradul de democratizare a țărilor din regiune

(Bădescu, 2003). Mai mult, există o scădere în încrederea socială, iar o explicație poate fi creșterea inegalităților economice produse de liberalizarea economiilor din regiune. Competiția pentru resurse, pierderea statutului anterior și scăderea generală a nivelului de trai se pot traduce prin scăderea încrederii în ceilalți, așa cum indică două relații puse în evidență de Gabriel Bădescu : cea dintre încredere și nivelul liberalizării economice (ca indicator de performanță) și cea dintre încredere și un indice al creșterii inegalității veniturilor. Dar diferențele țin și de gradul de activism în asociații voluntare, ceea ce are, de asemenea, implicații pentru consolidarea democrației (Uslaner, 2000 ; Bădescu, 2003 ; Dowley și Silver, 2003). Cercetările la nivel individual testează, de asemenea, importanța capitalului social pentru valorile democratice, concluziile nefiind însă la fel de optimiste. Persistă totuși speranța în activitatea membrilor activi în asociații voluntare pentru că ei s-au dovedit mai toleranți, mai încrezători și mai implicați în politică și ar putea fi nucleul unei viitoare societăți civile puternice (Bădescu, Sum și Uslaner, 2004).

Numeroasele studii privind importanța capitalului social pentru susținerea valorilor democratice de către cetățenii statelor din regiune ne determină să-i analizăm relevanța în contextul românesc. Vom utiliza în continuare datele unui sondaj de opinie realizat în Sibiu de Catedra de Științe Politice, Relații Internaționale și Studii Europene a Universității „Lucian Blaga”. Datele anchetei au fost culese între 6 și 20 iulie 2004, fiind intervievate 1.921 de persoane cu vârsta de 18 ani și peste. Eșantionul este de tip probabilist și stratificat, criteriul de stratificare fiind secțiile de votare din municipiu. Eșantionul este reprezentativ pentru populația adultă neinstituționalizată a municipiului, eroarea maximă fiind de $\pm 2,25\%$. Acesta

a fost validat pe baza datelor recensământului populației din 2002 și ale Direcției Județene de Statistică Sibiu.

Măsurarea capitalului social

Încă de la început, definirea și măsurarea capitalului social au produs neînțelegeri. Acestea sunt în principal legate de localizarea capitalului social, de nivelul său de măsurare și de efectele pe care se presupune că le produce. Capitalul social poate fi privit dintr-o perspectivă structurală sau dintr-una subiectivă. Pentru unii autori, el este un aspect al structurii sociale care facilitează orice relație socială. El reprezintă o resursă pentru acțiunea colectivă și este creat de interacțiunea indivizilor, neputând fi extras dintr-o relație dată și generalizat societal (Bourdieu, 1980 ; Coleman, 1990). Pentru alți autori, capitalul social este o trăsătură psihologică, o resursă individuală evidențiată în relațiile sociale printr-o serie de valori și atitudini (Newton, 1997 ; Whiteley, 1999 ; Inglehart, 1997). Ca atare, acesta poate fi exprimat prin încrederea socială, spre exemplu.

În ceea ce privește măsurarea, capitalul social a fost măsurat într-un mod pragmatic, ad-hoc și nesistematic (Flap, 1999). Multe studii folosesc mai ales date secundare colectate în alt scop, ceea ce încurajează folosirea oricărui indicator cantitativ disponibil drept *proxy* pentru capitalul social (Rose și Weller, 2003). Pentru unii autori, măsurarea trebuie realizată la nivel agregat, un nivel mult mai sensibil la variațiile de context (Newton, 2001 ; Norris, 2000). Alți autori cred că avem nevoie de o măsurare la nivel individual tocmai pentru a surprinde relațiile ce se stabilesc cu alte valori și atitudini (Putnam, 2002).

Un alt punct disputat este chiar efectul benefic al capitalului social. Continuându-l pe Tocqueville, Putnam crede profund în

„legăturile care există între *moravurile* unei societăți și practicile sale politice. Asociațiile civice, de exemplu, consolidează *acele înclinații interioare* esențiale pentru niște instituții democratice stabile și eficiente” (Putnam, 2002, 24). Asociațiile civice dezvoltă valori precum încrederea, reciprocitatea și creează condițiile pentru cooperare privată, dar și publică: ele produc atât bunuri private, cât și publice, deprinderile colaborării și ale încrederii fiind benefice întregii societăți, în activități precum strângeri de fonduri pentru acțiuni spitalicești sau caritabile, folosirea în comun a diverse resurse limitate, discuții de interes comunitar etc. Dar capitalul social are un efect decisiv și asupra modernității economice. Corelația dintre civism și economie reflectă în principal efectul civismului asupra economiei, și nu opusul: „Tradițiile civice se dovedesc un puternic predictor al actualului nivel al dezvoltării socioeconomice, chiar și când ținem constante nivelurile anterioare de dezvoltare. [...] Economicul nu ne ajută să prevedem nivelul civicului, dar civicul este esențial pentru predicția economicului, într-o măsură mai mare decât economicul însuși” (Putnam, 2002, 167).

Mai târziu, studiul societății americane îl conduce pe autor la constatarea unei scăderi alarmante a capitalului social, a unei presupuse degradări a sociabilității americane și proliferării a atitudinilor de alienare, neîncredere și egoism (Putnam, 1995). Autorul nu este însă foarte explicit în ceea ce privește modul în care distinge între variabilele independente și cele dependente, între participarea la asociații și încrederea socială. Ulterior, Putnam exclude încrederea socială din definiția capitalului social și o prezintă „cu certitudine, o consecință directă” a sa (Putnam, 2001, 51). Astfel, cauzalitatea pare să meargă de la participarea voluntară la încrederea socială, la alte valori și atitudini, dar și

la creșterea economică. Dacă unii autori confirmă ipoteza socializării (Whiteley, 1997; Wollebaek și Selle, 2002; Hooghe, 2003), alți cercetători sunt sceptici în legătură cu sensul relației de cauzalitate (Newton, 1999; Schneider, Plümper și Baumann, 2000).

Capitalul social a fost măsurat în ancheta noastră în acord cu definițiile utilizate de World Values Surveys (Inglehart, 1997) și European Values Surveys (van Schaik, 2002) pe patru dimensiuni: încrederea generalizată și participarea la organizații secundare (*cf.* WVS) și alte măsuri ale sociabilității – sub forma întâlnirilor cu prietenii, cu colegii de muncă în afara orelor de program, cu oamenii de la biserică – dar și măsuri ale normelor de reciprocitate, precum atitudinea de cooperare cu numeroși alți indivizi în logica acțiunii colective.

Prima dimensiune este încrederea generalizată. Așa cum știm din alte sondaje de opinie, încrederea socială este una redusă în România, dar și în fostele țări comuniste. Cetățenii țărilor est-europene prezintă mai puțină încredere în ceilalți decât cetățenii țărilor vest-europene. Cercetând valorile 1990 și 1995 ale WVS și anul 1999 al EVS, Gabriel Bădescu (2003) descoperă că media proporțiilor celor care declară că au încredere este mai mare cu aproximativ 16 puncte procentuale în democrațiile consolidate decât în fostele țări comuniste. La fel, nivelul încrederii sociale este unul redus în cazul anchetei noastre. Proporția celor care răspund că se poate avea încredere în cei mai mulți dintre oameni este de 7,1%, iar a celor care consideră că este mai bine să fii atent în relațiile cu ceilalți de 90,7%. Comparăția poate fi făcută cu sondaje la nivel național, în care încrederea socială variază considerabil.

Tabelul 1. Nivelul încrederii sociale în sondajele naționale din România

Sondaj		Institut	%
1998	Iunie	CURS	12,4
	Noiembrie	MMT	10,8
1999	Mai	MMT	37,5
	Octombrie	CURS	27,8
2000	Mai	MMT	29,2
	Noiembrie	CURS	30,7
2001	Mai	MMT	31,3
	Noiembrie	CURS	28,7
2002	Iunie	IMAS	38,0
	Octombrie	MMT	32,5
2003	Mai	Gallup	34,1
	Octombrie	CURS	31,0
2004	Mai	Gallup	38,7
	Octombrie	Gallup	31,7
2005	Mai	Gallup	40,0

Participarea la societatea civilă este cea de-a doua dimensiune a capitalului social. Ea cuprinde o parte vizibilă, formală, ca participarea în organizații secundare, și o parte informală – interacțiunea socială cu prietenii, colegii, oamenii de la biserică, cluburi sau asociații. Participarea formală, la rândul ei, este mult redusă față de nivelul celei din țările occidentale. Proportia est-europenilor care declară că aparțin cel puțin unei asociații voluntare este de 4,7%, sensibil redusă față de cea a vest-europenilor – 11,8% (Bădescu, Sum și Uslaner, 2004). Este și cazul nostru, cei care fac parte din asociații cu diverse scopuri sau activează ca voluntari fiind puțin numeroși. Într-un efort de elucidare a cauzelor pentru care est-europenii nu participă la organizații secundare, Marc Morjé Howard (2003) explorează importanța diferitelor variabile sociodemografice și de context, dar și a unor variabile legate de moștenirea comunismului în regiune. Statusul economico-social a fost deja prezentat drept o explicație a participării politice (Wolfinger și Rosenstone, 1980). Puterea explicativă

a modelelor cuprinzând SES pe eșantioanele naționale, mai mică decât cea de pe eșantionul total, conduce la ideea că trebuie să existe și alți factori legați de moștenirea comunistă și care nu sunt cuprinși în modelul SES. Este nevoie deci de introducerea altor factori și pentru a explica de ce moștenirea comunistă are un efect atât de puternic asupra participării voluntare în fostele țări socialiste.

Dintre factorii ce ar putea fi selectați pentru testarea importanței moștenirii comuniste, Howard consideră că cei mai importanți ar putea fi neîncrederea în asociațiile existente în timpul regimului comunist, persistența unei rețele de legături personale și dezamăgirea legată de evoluția democrației în fiecare țară analizată – Rusia și Germania de Est. Așa cum se cunoaște, asociațiile nu lipseau din tabloul regimurilor comuniste. Diferența fundamentală față de participarea actuală în organizații secundare apare prin caracterul obligatoriu al participării (formale) în asociațiile regimului comunist, sindicate, organizații profesionale, de tineret sau studențești – toate aflate

sub controlul ideologic și organizarea partidului comunist local. Așteptarea este ca oponenții regimului, care refuzaseră înainte de 1989 să participe la astfel de organizații să devină membri în noile organizații, autonome și deplin voluntare ale societății civile postcomuniste. Rezultatele sondajului utilizat de Howard arată însă contrariul: relația dintre neîncrederea în organizațiile comuniste și participarea actuală este una pozitivă.

Al doilea factor luat în calcul este persistența unei rețele de legături personale. Trebuie amintit că aceste rețele formau nodurile economiei paralele în epoca socialistă, funcțiile lor fiind de aprovizionare cu bunuri rare – din nefericire, de strictă necesitate – și de oarecare libertate personală. Distincția dintre cele două tipuri de legături se referă la intensitatea și întinderea relației, Völker și Flap (2001) punând în lumină o dihotomie clară între rețelele de aprovizionare și așa-numitele „nișe”, legături personale strânse în care se discuta probleme personale și politice. Așteptarea este că participarea actuală în organizații secundare va fi cu atât mai redusă cu cât persistă o rețea extinsă de astfel de legături personale ce inhibă nevoia de socializare. Iar așteptarea este parțial confirmată, cei care și-au pierdut vechile legături fiind mai înclinați să participe decât ceilalți. Rezultatele cercetărilor (Flap și Völker,

2003) conduc la faptul că rețelele personale nu au crescut (deși măsurarea lor a avut loc în 1994, încă într-o perioadă de tranziție), ceea ce ar putea însemna că oamenii încă nu știau care le erau interesele și cine le-ar fi putut promova, pe de o parte. Pe de altă parte, ar putea fi și efectul lecției învățate în perioada comunismului, și anume lipsa de încredere în străini. Ca și în alte societăți postcomuniste, tranziția în fosta Republică Democrată Germană a fost marcată de o neimplicare voluntară a cetățenilor, dincolo de Biserică. Acest lucru reprezintă un handicap pentru dezvoltarea competențelor cetățenești și pentru consolidarea societății civile.

Revenind la cercetarea lui Howard (2003), ultimul factor luat în calcul pentru explicarea nivelului scăzut de participare în asociații voluntare este dezamăgirea legată de noul regim democratic. Acest fenomen este unul răspândit în Europa postcomunistă, oarecum de înțeles dacă avem în vedere așteptările foarte ridicate produse de revoluțiile din 1989. Chiar dacă ne-am putea aștepta ca aceia dezamăgiți să fie mai activi politic, să protesteze mai mult față de noul sistem, datele arată că cei dezamăgiți participă mai puțin la asociații voluntare, că dezamăgirea și frustrarea sunt asociate cu pasivitatea și retragerea din spațiul public.

Tabelul 2. Nivelul apartenenței și activității voluntare în organizații secundare

	Membru (%)	Voluntar (%)
Servicii sociale pentru bătrâni, handicapați sau săraci	3,7	4,2
Organizații religioase sau bisericești	8,1	6,3
Educație, artă, muzică sau activități culturale	5,7	4,3
Sindicate	5,3	2,1
Grupuri sau partide politice	3,5	2,4
Acțiuni ale comunității privind: sărăcia, șomajul, locuirea, inegalitatea etnică	1,5	2,0
Dezvoltarea lumii a treia sau drepturile omului	1,7	2,0

Mediul înconjurător, ecologie, drepturile animalelor	3,0	3,6
Asociații profesionale	4,1	2,6
Cercetași, echipe de ghizi, cluburi de tineri etc.	2,4	1,6
Sport sau recreere	6,7	5,1
Asociații ale femeilor	1,6	1,7
Mișcări pacifiste	0,3	0,4
Organizații voluntare care se ocupă de sănătate	2,1	2,3
Alte grupuri	4,7	3,4

După cum se poate observa cu ușurință, participarea voluntară este scăzută. 71,6% dintre respondenți nu fac parte din nici o organizație, iar 80,1% nu se ocupă de nici o activitate voluntară în cadrul unor asociații.

Tabelul 3. Proporția celor care sunt membri în asociații sau desfășoară activități voluntare

	Membru (%)	Voluntar (%)
Nici o asociație	71,6	80,1
O asociație	18,7	12,5
Două asociații	5,6	3,0
Trei asociații	1,9	2,1
Patru sau mai multe asociații	2,2	2,3

În ceea ce privește sociabilitatea, după cum arătam, aceasta diferă de la un context la altul. Timpul petrecut cu prietenii, cu colegii de lucru sau din cadrul profesiei în afara locului de muncă, cu oamenii de

la biserică sau cu cei din diverse cluburi sau asociații diferă semnificativ. Măsurarea sociabilității corespunde în ancheta noastră cu măsurarea participării informale din modelul EVS (van Schaik, 2002).

Tabelul 4. Nivelul participării informale

	Prietenii	Colegii de lucru	Oamenii de la biserică	Oamenii din cluburi
Săptămânal	44,7	14,7	14,9	4,8
O dată, de două ori pe lună	29,8	23,2	10,3	5,0
De câteva ori pe an	15,6	17,5	15,5	6,9
Deloc	6,7	25,4	42,7	53,0
NS/NR	3,2	19,3	16,4	30,3

O a treia dimensiune este și cea mai problematică, pentru că „normele de reciprocitate” sunt mai greu de măsurat. Ceea ce putem spera să surprindem este

tocmai dorința de a pune interesul colectiv înaintea interesului propriu – acceptarea sau dezaprobarea *free-riding*-ului. Pentru aceasta, cerem estimarea justificării unor

situații pe o scară de 10 puncte, unde 10 înseamnă că situațiile sunt întotdeauna justificate, iar 1 că ele sunt întotdeauna nejustificate. Mediile estimărilor pe scale sunt prezentate mai jos.

Tabelul 5. Acordul cu normele de reciprocitate

Item	Media
Să pretinzi de la stat beneficii la care nu ești îndreptățit.	2,73
Să nu plătești taxele și impozitele, dacă ai posibilitatea să nu le plătești.	3,76
Să furi o mașină doar ca să te plimbi cu ea.	1,38
Să minți atunci când ai interesul să o faci.	3,28
Să preferi să plătești anumite servicii fără să faci contract.	4,15
Cineva să accepte mită pentru a-și îndeplini îndatoririle din cadrul slujbei sale.	2,40

Ultima dintre dimensiunile capitalului social propuse de van Schaik (2002) este încrederea în diverse instituții. Instituțiile incluse sunt Biserica, Armata, sistemul educațional, presa, sindicatele, poliția, parlamentul, administrația publică, sistemul de

protecție socială, Uniunea Europeană, Organizația Națiunilor Unite, sistemul de asistență medicală, justiția. Am adăugat încrederea în guvern, în primărie, în consiliul județean și în NATO. Încrederea în instituții este prezentată mai jos în procente.

Tabelul 6. Încrederea în instituții

	Foarte multă	Destul de multă	Nu prea multă	Deloc
Biserică	47,7	35,9	10,8	5,1
Armată	25,8	44,0	18,7	8,9
Școală	35,1	43,7	17,4	3,1
Presă	8,9	32,0	44,1	14,0
Sindicate	4,1	17,7	42,1	29,0
Poliție	13,6	39,1	32,9	13,9
Parlament	4,1	17,9	41,3	34,4
Funcționari publici	5,0	26,9	44,0	20,8
Sistemul de protecție socială	7,4	30,7	39,3	18,5
Sistemul medical	13,7	30,3	37,5	18,0
Justiție	9,7	22,8	37,9	27,5
Guvern	4,2	20,5	40,0	33,5
Primărie	21,9	47,4	25,0	4,3
Consiliul Județean	9,1	36,2	37,0	12,3
Uniunea Europeană	22,6	39,7	21,3	8,2
Organizația Națiunilor Unite	21,9	39,3	21,1	8,4
NATO	22,9	38,7	19,5	9,2

Notă: Diferența până la 100% este dată de nonrăspunsuri.

Nu vom considera totuși încrederea instituțională drept o componentă a capitalului social, ci doar o variabilă asociată. Newton (2001) pune în lumină problemele pe care le înregistrăm atunci când dorim să măsurăm încrederea. Încrederea pare mai puțin o trăsătură internă, consolidată, imuabilă a personalității cuiva decât o evaluare a mediului social. Doar așa am putea explica variația bruscă a nivelului încrederii, ca răspuns la variațiile condițiilor exterioare. Răspunsul la întrebare ne spune mai puțin despre dispoziția generală a oamenilor de a avea sau nu încredere, cât despre felul în care ei evaluează sinceritatea și încrederea ce caracterizează mediul în care trăiesc. În al doilea rând, există puține date care să probeze o legătură solidă între tipurile de încredere, între încrederea socială și cea politică. Încrederea socială nu se asociază puternic cu setul obișnuit de variabile socioeconomice și politice, dar se regăsește cu precădere în câteva tipuri sociale: cei care sunt „învingătorii” competiției sociale mai curând decât „perdanții”, adică cei care își exprimă mulțumirea cu locurile de muncă, fericirea și mândria națională. Pe de altă parte, încrederea politică nu este asociată cu aceleași variabile. Dacă încrederea socială se leagă, chiar dacă slab, de succesul economic și social, încrederea politică se asociază cu interesul politic, mândria pentru sistemul politic național, credința în societatea deschisă, importanța redusă a ordinii sociale și a identificării pe scara stângă-dreapta.

Cele două tipuri de încredere sunt exprimate de diferiți oameni din motive diverse, ceea ce infirmă supoziția conform căreia încrederea ar fi o trăsătură de bază și unică a personalității. Demonstrația dată de autor lipsei de legătură dintre cele două tipuri de încredere – socială și politică –, fenomene distincte, și nu corelate, este diferența mare dintre Finlanda și Japonia.

În cazul Finlandei, un nivel ridicat și constant de încredere socială este însoțit de-a lungul anilor '90 de un declin pronunțat al încrederii sociale. În anii '80, Finlanda înregistra un nivel similar de încredere socială cu alte țări nordice, precum Norvegia și Suedia. Timp de un deceniu, scăderea încrederii politice a adus Finlanda la același nivel cu țări recunoscute pentru încrederea politică scăzută, precum Portugalia, Italia sau Mexic. Chiar dacă viața asociativă continua să se dezvolte – un exemplu fiind numărul semnificativ de noi asociații înregistrate în fiecare an, ceea ce infirmă o presupusă scădere a capitalului social –, problemele politice provocate de modificarea relațiilor cu Uniunea Sovietică în dezintegrare, problemele economice și scandalurile de corupție la nivel înalt au condus la o scădere majoră a încrederii politice. La rândul său, Japonia a cunoscut o dezvoltare susținută a capitalului social – estimat prin diverse măsuri –, o proliferare a grupurilor de interese și a asociațiilor voluntare. Relația dintre cele două tipuri de încredere nu este deci simetrică. Stocuri viabile de capital politic nu se pot acumula în țări cu niveluri scăzute de capital social, dar la fel de bine capitalul politic poate scădea în țări cu un nivel important de capital social.

Măsurarea valorilor democratice

Determinarea și măsurarea atitudinilor și valorilor democratice au ridicat după 1989 probleme serioase cercetătorilor. În determinarea atitudinilor democratice, i-am putea întreba direct pe cetățeni, fără îndoială, ce consideră ei a fi democrația și cât de atașați sunt de ea. Un asemenea demers este însă înșelător, întrucât nu știm ce înțeleg cei mai mulți prin democrație, cum își închipuie procesul democratic și

câte cunoștințe au despre procedurile democratice în fapt. Paradoxul ce se poate naște dintr-o astfel de întrebare este exemplificat de Klingemann. Din datele WVS observăm că atașamentul pentru democrație este de 97% în Azerbaidjan, de 95% în Croația și de 94% în Uruguay, mai mult decât în Suedia (93%), Elveția (91%) sau Statele Unite (88%). Paradoxul este și mai mare atunci când comparăm Turcia (89%) cu Australia (83%) sau Belarus (75%) cu Finlanda (75%).

Am putea întreba cetățenii, altfel, despre mulțumirea față de funcționarea democrației, dar ce evaluare poate exista în țări cu mari deficite democratice? Tot din datele WVS aflăm surprinși că singurele țări în care sprijinul pentru democrație, în fapt, depășește jumătate dintre electori sunt Azerbaidjan, Norvegia și Africa de Sud, țări atât de diferite din punctul de vedere al funcționării democrației, și anume cel referitor la mulțumirea față de felul în care funcționează democrația în țara respectivă. Confuzia este totală din moment ce în unele țări precum Serbia și Azerbaidjan cetățenii se declară mulțumiți de evoluția democrației în număr mai mare decât în Statele Unite. Este evident – din nou – că nu știm cu certitudine ceea ce înregistrăm la o astfel de întrebare. Un exemplu suplimentar pentru această definiție operațională incertă îl oferă evaluarea democrației în Germania reunificată. În timp ce mulți dintre cetățenii altor foste țări comuniste judecă performanța regimului actual din

perspectiva dificultăților economice și a performanței politice limitate, est-germanii sunt singurii care au beneficiat de o integrare masivă în sistemul economic și politic occidental, datorită unificării Germaniei. Mulți observatori au afirmat totuși că diferențele culturale nu vor dispărea atât de repede pe cât a dispărut Zidul Berlinului. Pentru a testa aceste diferențe, Hofferbert și Klingemann (2001) au realizat sondaje de opinie reprezentative la nivelul Republicii Federale Germane. Diferențe apar atât în definiția democrației, cât și în evaluarea ei. Est-germanii includ mai frecvent în definiția democrației elemente de protecție socioeconomică (dreptul la educație, muncă, asistență socială, asistență medicală, dreptul la timp liber și recreere) decât vest-germanii, dar la fel de frecvent fac referire la valorile și caracteristicile procedurale ale democrației (libertatea cuvântului și a asocierii, alegeri libere, egalitatea în fața legii și parlament reprezentativ). Dar diferențe apar și în evaluarea democrației: în evaluarea democrației ca ideal, est-germanii recunosc democrația ca fiind cea mai bună formă de guvernare în proporție mai mică, iar în evaluarea ei ca regim politic consacrat de constituție ei se declară mai puțin mulțumiți decât vest-germanii. Dificultatea de interpretare a diferențelor este evidentă. În ancheta noastră am măsurat și atașamentul față de democrație ca ideal. Respondenții au fost întrebați: Dacă ar trebui să alegeți, cu care dintre următoarele afirmații ați fi de acord?

Tabelul 7. Preferința pentru regimul politic

	%
Democrația este de preferat oricărui alt tip de guvernare.	63,1
În anumite situații, o guvernare autoritară este de preferat uneia democratice.	17,3
Pentru oameni ca mine nu contează dacă avem o guvernare democratică sau una nedemocratică.	19,0
NS/NR	0,6

Mishler și Rose (2001) au remarcat că cele mai frecvente măsuri ale atașamentului pentru democrație se bazează pe o abordare idealistă, și anume pe aderența cetățenilor la principii abstracte. Nu putem însă avea deplină încredere în evaluarea democrației ca regim ideal. Dacă în democrațiile consolidate răspunsurile la întrebările despre democrație pot avea ca bază funcționarea efectivă a regimurilor – opțiunile fiind între un sistem bun și un efort de a îmbunătăți acest sistem –, în societățile în tranziție acest set de întrebări nu poate surprinde realitățile cu care se confruntă cetățenii. Pentru o mai bună măsurare a sprijinului politic, autorii propun o definiție realistă, fondată pe ideea că cetățenii proaspetelor democrații nu înțeleg pe deplin principiile abstracte ale democrației, dar pot estima foarte bine performanța noilor regimuri în comparație cu cele trecute. Cum majoritatea respondenților cunosc încă multe despre caracteristicile și performanța vechiului regim, această soluție ar putea duce la rezultate mai fiabile. Întrebarea pe care am pus-o în ancheta noastră este următoarea: „Oamenii au păreri diferite despre sistemul democratic. Dacă ar fi să dați o notă de la 1 la 10, ca la școală, pentru cât de bine merg lucrurile în România, unde 1 înseamnă foarte prost și 10 înseamnă foarte bine, ce notă ați da?”. Media răspunsurilor este de 3,91. Când sunt rugați să dea – pe aceeași scală – o notă pentru fostul regim comunist, media scade la 3,26. Din contră, media crește spectaculos la 5,53 atunci când trebuie evaluat regimul politic pe care-l va avea România peste cinci ani.

O altă abordare idealistă remarcată de autori este cultura civică. Ea nu măsoară direct sprijinul pentru democrație, ci indirect. Există presupunerea că o democrație necesită o cultură politică participativă și valori răspândite, precum toleranța și încrederea.

Societățile în care aceste valori nu sunt prezente ar fi inadapte din start pentru consolidarea unor instituții democratice. Există însă dubii serioase asupra legăturii cauzale dintre cultura democratică și instituții. Cele din urmă pot fi condiții pentru dezvoltarea unei culturi civice. Și această măsură – indirectă – are probleme de validitate: diferențele de încredere în instituții între diferitele tipuri de regimuri sunt nesemnificative și, contrar teoriei, cea mai mare încredere se înregistrează în nondemocrațiile stabile.

Diferența dintre democrațiile consolidate și proaspetele democrații poate fi descrisă, cred Mishler și Rose, astfel: în democrațiile occidentale, caracterul democratic al regimului și structura sa fundamentală sunt bine cunoscute de către cetățeni, și, chiar dacă aceștia nu cunosc în amănunt mecanismul legislativ, adesea nu au încredere în guvern și se opun anumitor politici, ei au cunoștințele de bază privind instituțiile și acceptă fără discuție caracterul democratic al regimului. Altfel spus, este de neconceput pentru ei ca regimul democratic să fie înlocuit cu un altul – cu atât mai mult cu o alternativă nedemocratică – și nici nu exprimă astfel de cereri. În noile democrații însă, identitatea și supraviețuirea noilor regimuri sunt sub semnul întrebării. Chiar termenul *democratizare* ar trebui aici înlocuit cu sintagma *transformare a regimului* (*regime transformation*), în condițiile în care nu se cunoaște din start finalul procesului de transformare și nu toți cetățenii își doresc ca acesta să conducă la democrație. Dinamica transformării ar putea conduce la o formă de democrație, dar ar putea la fel de bine să conducă la un tip de regim nedemocratic sau chiar la reapariția unui vechi regim nedemocratic. Astfel, până la consolidarea deplină a democrației, noul regim este caracterizat drept „incomplet”, un amestec de proceduri democratice (votul) și de

încălări ale libertății individuale, ale principiului statului de drept sau ale responsabilității politice (*accountability*). Democratizarea ar putea să nu fie niciodată completă, ea ar putea să fie înlăturată sau ar putea stagna într-o permanentă fază de democrație incompletă. Abia acum putem estima importanța sprijinului politic. Pentru ca un regim incomplet să reușească democratizarea completă, el are nevoie de suficient sprijin pentru a supraviețui și pentru a promova democrația de-a lungul tranziției.

Modelul învățării de-a lungul vieții propus ulterior de Rose, Mishler și Haerpfer (2003) susține că sprijinul politic este inițial condiționat de agenții și experiențele timpurii, dar pe parcursul vieții acesta este periodic reajustat și actualizat prin prisma

experiențelor succesive, credințele inițiale fiind temperate, reîntărite sau modificate. Astfel, ceea ce trebuie măsurat sunt tocmai atitudinile față de democrație și față de alternative nedemocratice. Dincolo de evaluarea democrației ca ideal, ceea ce ne interesează este definiția competitivă a democrației ca un regim alternativ altor regimuri. Mizând pe validitatea acestei măsurări a democrației, am adoptat aceeași strategie. Cetățenii au fost întrebați: „Oamenii au opinii diferite despre felul în care ar trebui guvernată România. Cât de bine credeți că ar fi...” și au primit câteva alternative: un conducător puternic, un guvern de specialiști, un regim militar sau întoarcerea la regimul comunist.

Tabelul 8. Democrația și alternativele ei

	Foarte bine	Bine	Prost	Foarte prost	NS/NR
Să avem un conducător puternic, care nu își bate capul cu parlamentul și cu alegerile.	23,4	29,8	23,4	14,9	8,6
Deciziile economice importante să fie luate de specialiști, nu de parlament sau de guvern.	58,6	28,9	5,3	2,7	4,5
Armata să conducă țara.	5,6	9,4	31,6	47,4	6,0
Să ne întoarcem la regimul comunist.	2,9	5,0	19,6	67,8	4,7
Să avem un sistem politic democratic.	60,6	28,0	3,4	1,7	6,3

Toate alternativele oferite sunt nedemocratice pentru că reprezintă mijloace de aocoli voința populară, văzută ca fundament al democrației. Dacă în privința conducătorului puternic („mână de fier”), a armatei sau a comunismului alternativele sunt clare, anumite dubii pot exista în ceea ce privește un guvern de specialiști. Ne aflăm în imposibilitatea de a distinge între o preferință pentru un regim nedemocratic și o dorință de profesionalism și apolitism. Oricum, diferențele nu sunt

foarte mari față de rezultatele unor sondaje realizate la nivel național (Mungiu-Pippidi, 2000). Chiar dacă mai mult de 60% dintre oameni cred că este foarte bine să avem un sistem democratic, există numeroși cetățeni care sprijină cel puțin o alternativă nedemocratică. Pe baza preferințelor pentru cele patru alternative nedemocratice, vom construi un index al atitudinilor favorabile democrației. El măsoară prin însumare numărul de situații în care cetățenii resping astfel de alternative nedemocratice.

Tabelul 9. Numărul de alternative nedemocratice susținute de către cetățeni

	%
Nici o alternativă	7,6
O alternativă	37,0
Două alternative	42,0
Trei alternative	11,7
Patru alternative	1,7

Testarea importanței capitalului social pentru valorile democratice

Înainte de apariția interesului pentru capitalul social, explicația pentru sprijinul acordat valorilor democratice se baza pe influențele economice, pe educație și alte forme de capital uman și pe atitudini civice (Rose și Weller, 2003). Odată cu entuziasmul creat de teoria capitalului social, acești factori inițiali au devenit secundari sau chiar dependenți de capitalul social. Însă, așa cum remarcă autorii, cele două ipoteze ar putea să nu fie exclusive, ele sporind sprijinul pentru valorile democratice fără să se anuleze reciproc. Vom adopta demersul exploratoriu al celor doi autori și vom încerca să stabilim în contextul nostru

importanța fiecărei paradigme. Vom testa importanța lor asupra sprijinului pentru valorile democratice măsurate în două feluri: democrația ca ideal și democrația ca alternativă la alte regimuri.

Capital uman și valori democratice

Prima ipoteză consideră că sprijinul pentru valori democratice este determinat de variabile specifice capitalului uman, influenței economiei și atitudinilor politice și civice. Aceste ultime atitudini țin de evaluarea negativă a vechiului regim și de evaluarea pozitivă a regimului politic peste cinci ani. Influențele economice țin de venitul gospodăriei, iar variabilele capitalului uman sunt vârsta, educația și sexul.

Tabelul 10. Importanța capitalului uman în sprijinul pentru democrație

	Sprijină democrația ca ideal	Respinge alternativele nedemocratice
	Beta	Beta
Evaluează negativ regimul comunist.	0,149***	0,235***
Evaluează pozitiv regimul viitor.	0,101***	0,050
Venitul gospodăriei.	0,040	0,067*
Sex (feminin).	0,070*	0,007
Vârsta.	0,046	-0,088**
Educația.	0,123***	0,114***
R pătrat aj.	0,058	0,109

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

Modelul de regresie în care sunt introduse aceste variabile explică 5,8% din varianța sprijinului acordat democrației ca ideal. Din valorile coeficienților standardizați se observă că atitudinile politice sunt cele mai importante, alături de educație și sex. Evaluarea negativă a comunismului și optimismul cu privire la regimul politic în viitorul apropiat îi fac pe cetățeni mai atașați idealului democratic. Surprinzător, vârsta nu pare să joace un rol important, cei mai tineri nefiind mai atașați democrației ca ideal decât cei mai în vârstă, care s-au socializat și au trăit o mare parte a vieții în comunism. Ceea ce contează sunt educația și genul, cei mai dispuși să susțină democrația fiind cei mai educați și femeile.

Atunci când variabila dependentă este respingerea alternativelor nedemocratice, observăm o creștere a puterii de explicare a modelului până la 10,9%, dar și o modificare a semnificației și mărimii coeficienților. Sprijinul pentru democrație – văzut ca un regim aflat în competiție cu alte regimuri posibile – este cel mai puternic legat de estimarea negativă a comunismului. În contextul competiției dintre regimuri nu mai contează optimismul pentru viitorul politic, cât vârsta, educația și venitul. Cei mai tineri, cei mai educați și cei mai bogați – poate cei care cred că au beneficiat cel mai mult în urma schimbării de regim – resping mai puternic alternativele nedemocratice. Privind însă la puterea de explicație a modelelor, nu putem decât să remarcăm valoarea lor scăzută. Asta înseamnă că ar putea exista alți factori care să explice atașamentul pentru democrație ca ideal și respingerea alternativelor nedemocratice.

Capital social și valori democratice

Modelul de regresie care testează rolul capitalului social cuprinde dimensiunile discutate anterior, și anume încrederea

socială, participarea voluntară și apartenența la asociații, normele de reciprocitate. Chiar dacă încrederea instituțională nu face parte din definiția capitalului social cu care operăm de obicei, o vom considera o variabilă secundară și o vom măsura ca un index aditiv al încrederii în guvern, funcționari publici, poliție, primărie, consiliu județean și parlament. Analiza factorială indică faptul că încrederea particulară în fiecare dintre aceste instituții formează un singur factor al încrederii instituționale.

Așa cum spuneam, încrederea socială, pe de o parte, și apartenența și munca voluntară în asociații, pe de altă parte, sunt mai ușor de măsurat decât normele de reciprocitate. Pentru apartenența la asociații și voluntariatul desfășurat în cadrul lor vom utiliza variabilele ce măsoară numărul de asociații în care respondenții sunt membri și în care desfășoară activități voluntare. Participarea informală la activitatea diverselor grupuri de prieteni, colegi, oameni ce frecventează aceeași biserică, oameni din cluburi este măsurată tot printr-un index aditiv.

Normele de reciprocitate sunt însă esențiale pentru a înțelege importanța capitalului social, consideră Whitely (1999). Capitalul social ar fi creat de caracteristicile personale, de credințele normative și de codurile morale ale indivizilor ce trăiesc în comunități imaginare, cum ar fi națiunile (Benedict Anderson, 1983). Vom adopta această perspectivă psihologică a capitalului social prin măsurarea propensiunii indivizilor către urmărirea interesului strict privat în dauna celui colectiv. Indexul aditiv calculat pe baza itemilor privind *free-riding*-ul indică gradul de egoism, de orientare către urmărirea interesului strict particular, pentru că răspunsurile la fiecare dintre întrebările specifice sunt exprimate pe scală de la 1 (întotdeauna nejustificat) la 10 (întotdeauna justificat). Anterior, analiza factorială indicase că cei șase itemi formează un singur factor al normelor de reciprocitate.

Tabelul 11. Importanța capitalului social pentru sprijinul pentru democrație

	Sprrijină democrația ca ideal	Respinge alternativele nedemocratice
	Beta	Beta
Încredere generalizată	0,008	0,041
Membru asociație	-0,020	0,059
Voluntar asociație	0,056	0,015
Timp cu prieteni, colegi, oameni de la biserica și cluburi	0,028	0,053*
Respinge normele de reciprocitate	-0,047	-0,017
R pătrat aj.	-	0,006

* $p < 0,1$

Modelele de regresie care iau în calcul componentele capitalului social explică foarte puțin sau chiar nimic din atașamentul pentru valorile democratice. Voluntariatul în asociații și acceptarea normelor de reciprocitate sporesc oarecum sprijinul pentru democrație ca regim ideal, dar coeficienții de corelație nu sunt semnificativi. La fel stau lucrurile și în privința sprijinului pentru democrație ca regim politic în competiție cu alte regimuri posibile. Respingerea alternativelor nedemocratice nu este decât foarte puțin influențată de dimensiunile capitalului social și singura influență semnificativă vine din participarea informală a respondenților. Introducerea în ecuațiile de regresie a indexului care măsoară încrederea instituțională modi-

fică foarte puțin puterea de explicație a modelelor de regresie. Aceasta conduce la valoarea de -0,003 a lui R^2 pentru democrația ca ideal și la valoarea de 0,007 a lui R^2 pentru democrație ca regim aflat în competiție cu alternative nedemocratice. Rezultatele obținute reprezintă un mare semn de întrebare privind efectele benefice ale capitalului social asupra răspândirii și întăririi valorilor democratice în societățile în tranziție din regiune.

După ce am constatat puterea de explicație foarte scăzută a modelului privind capitalul social, ne rămâne să măsurăm puterea modelului integrator, cel care ia în calcul influențele capitalului social alături de cele ale capitalului uman, influențele economice și ale atitudinilor politice.

Tabelul 12. Importanța capitalului uman și a capitalului social în sprijinul pentru democrație

	Sprrijină democrația ca ideal	Respinge alternativele nedemocratice
	Beta	Beta
Evaluează negativ regimul comunist.	0,104***	0,195****
Evaluează pozitiv regimul viitor.	0,055	0,026
Venitul gospodăriei	0,018	0,064
Sex (feminin)	0,053	-0,001
Vârsta	0,027	-0,125***
Educația	0,108**	0,101**

Încredere generalizată	0,005	0,026
Membru asociație	0,012	0,076
Voluntar asociație	0,037	0,056
Timp cu prieteni, colegi, oameni de la biserică și cluburi	0,012	-0,007
Respinge normele de reciprocitate	0,023	-0,075*
R pătrat aj.	0,019	0,097

**** p < 0,001; *** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1

Comparând puterea de explicație a modelelor ce testează diferitele ipoteze, observăm că modelul integrator – cel care include toate explicațiile discutate separat anterior – explică mai puțin chiar decât modelul capitalului uman, al influențelor economice și al atitudinilor politice. Prin introducerea dimensiunilor capitalului social au rămas mai puține influențe semnificative asupra celor două variabile dependente. Atunci când sunt introduse toate variabilele independente în modelul integrator ce explică sprijinul pentru democrație ca ideal, speranța în regimul de peste cinci ani nu mai este semnificativă, dar nici sexul, singurii determinanți rămânând evaluarea negativă a comunismului și educația. La fel se întâmplă și în modelul ce explică sprijinul pentru democrația ca regim competitiv, unde venitul nu mai are o influență semnificativă. Determinanții sprijinului pentru democrație rămân variabilele ale capitalului uman (vârsta și educația), atitudinea politică față de regimul comunist și respingerea normelor de reciprocitate. Aceasta este singura variabilă a capitalului social semnificativ legată de sprijinul pentru democrație și în sensul anticipat, dar mărimea coeficientului standardizat și nivelul de încredere sunt reduse. În nici unul dintre cele două modele puterea de explicație nu crește sensibil atunci când este introdusă încrederea instituțională. Puterea de explicare a primului model crește de la 1,9 la 2,4%, iar a celui de-al

doilea de la 9,7 la 10,1%. Pentru evaluarea pozitivă a democrației în competiție cu alte regimuri, ceea ce contează, în concluzie, sunt evaluarea negativă a comunismului, nivelul de educație mai ridicat, vârsta mai redusă și disponibilitatea de a accepta normele de reciprocitate, cele care pun interesul comun mai presus de interesul personal.

Concluzii

Teoria capitalului social susține că factorii culturali sunt foarte importanți pentru acceptarea și răspândirea valorilor democratice. Elementele sale, fie structurale – densitatea rețelilor de cooperare – fie psihologice – încrederea socială și normele de reciprocitate – ar fi responsabile pentru dezvoltarea atitudinilor cetățenești. Acestea i-ar predispuce pe cetățeni la interes politic mai ridicat, la mai multă participare, de unde ar rezulta un control democratic mai eficient al politicianilor, ceea ce nu poate conduce decât la consolidarea democrației. Dar cercetarea noastră nu confirmă tocmai presupusele efecte benefice ale capitalului social. Dincolo de nivelul redus de încredere socială și de participare în asociații voluntare, capitalul social explică mai puțin sprijinul pentru democrație decât elementele capitalului uman, influențele economice și atitudinile politice. Sprijinul acordat de

cetățeni democrației – văzută din două perspective, ca regim ideal și ca regim real aflat în competiție cu alte regimuri concurente – este explicat de educație și de evaluarea negativă a comunismului în prima perspectivă și de educație, vârstă și aceeași evaluare negativă a comunismului în cea de-a doua perspectivă. Dintre elementele capitalului social nu contează decât acceptarea normelor de reciprocitate, dar influența lor asupra sprijinului cetățenilor pentru democrația ca regim competitiv este una foarte redusă.

Rezultatele anchetei noastre nu sunt diferite de cele obținute de Rose și Weller (2003) pe un eșantion reprezentativ pentru cetățenii ruși. În urma testării aceluiași ipoteze, așteptarea legată de capitalul uman, resursele economice și atitudinile civice este confirmată. Variabilele specifice acestei paradigme „clasice” explică destul de mult respingerea alternativelor nedemocratice. Paradigma clasică explică mult mai puțin sprijinul pentru democrație ca ideal, dar paradigma capitalului social îl explică și mai puțin. Dintre indicatorii politici specifici ai capitalului social nici unul nu este semnificativ corelat, iar dintre cei specifici integrării sociale doar încrederea este semnificativ corelată. Indivizii cu capital social resping mai puternic alternativele nedemocratice decât susțin democrația ca ideal, dar puterea de explicație a paradigmei capitalului social este net mai redusă decât cea a paradigmei clasice. Mai mult, anumiți indicatori sunt altfel corelați decât prevedea teoria capitalului social, un exemplu fiind preferința mai mare pentru alternative nedemocratice a celor ce au încredere în instituțiile guvernamentale.

Testarea ipotezei modelului integrator infirmă importanța acordată capitalului social. Este de așteptat să observăm cum capitalul social are o influență asupra valorilor democratice chiar și atunci când nu este factorul principal. Atunci când capitalul

social este integrat paradigmei clasice în ecuația de regresie, puterea de explicație a modelului pentru estimarea democrației ca ideal rămâne constantă, identică cu cea a modelului paradigmei clasice. Integrarea capitalului social în modelul ce conține capitalul uman, resursele economice și atitudinile civice nu duce decât la o creștere modestă a puterii explicative. Mai mult, indicatorii cei mai importanți rămân atitudinile civice. Aceasta înseamnă că nici încrederea generalizată, nici participarea în organizații voluntare nu sunt o sursă a valorilor democratice în Rusia. Capitalul social se dovedește doar contextual un factor favorabil valorilor democratice. Exemplul rusesc arată că cei care au mai multă încredere în instituțiile autoritare ale statului sunt mai puțin dispuși să susțină democrația, asta pentru că încrederea se îndreaptă către instituții de tip sovietic mai curând decât de tip democratic. Iar concluziile pesimiste privind rolul capitalului social nu sunt datorate măsurii capitalului social pe care autorii o utilizează, din moment ce aceeași măsură are o influență considerabilă asupra altor variabile dependente, precum sănătatea fizică și psihică, siguranța pe stradă sau siguranța veniturii. În mod clar, importanța atitudinilor civice demonstrează că politica are importanță, iar politica variază odată cu contextul. Tranziția de la un regim politic la altul și caracteristicile noului regim își pun amprenta asupra atitudinilor democratice, de unde și o îndoială puternică privind capacitatea de explicație a capitalului social.

Rezultatele nu sunt diferite nici de cele la care ajung și alți cercetători români. Folosind datele unei cercetări comparate la nivelul Europei Centrale și de Est, I. Mărginean, I. Precupețu și M. Precupețu (2004) arată că în România sprijinul pentru democrație este explicat tocmai de evaluările negative ale regimului comunist, alături de speranțele pentru îmbunătățirea modului

în care funcționează democrația din prezent. În ciuda dezamăgirilor prezentului și a dificultăților economice, „se pare că oamenii au încă o vie amintire a situațiilor dificile din regimul trecut. Acest tip de sursă pare să fie un promotor important al suportului difuz pentru democrație (o orientare afectivă generală pentru democrație văzută ca un ideal – n.n.) și acționează ca un stimulent continuu pentru valorile și convingerile oamenilor” (Mărginean, Precupețu și Precupețu, 2004, 53).

Concluziile cercetării noastre merg în aceeași direcție. Democrația este acceptată

în România ca un regim considerat mai bun – în termeni ideali și în comparație – decât alte regimuri datorită felului negativ în care cetățenii se raportează la experiența trecută a comunismului și datorită speranțelor pe care și le pun în evoluția democrației. Contrar ipotezei capitalului social, simpla participare în asociații voluntare, propensiunea către încrederea socială și acceptarea unor norme de reciprocitate nu sunt suficiente pentru sprijinul pe care cetățenii trebuie să-l acorde democrației mai ales acum, în procesul său de consolidare.

Bibliografie

- Anderson, Benedict. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Londra: New Left Books.
- Bădescu, Gabriel. (2003a). Încredere și democrație în țările în tranziție. *Sociologie Românească*, 1-2, 109-128.
- Bădescu, Gabriel. (2003b). Social Trust and Democratization in the Post-communist Societies. În Gabriel Bădescu și Eric M. Uslaner (eds.). *Social Capital and the Transition to Democracy*. New York: Routledge.
- Bădescu, Gabriel, Sum, P.E. și Uslaner, E.M. (2004). Civil Society and Democratic Values in Romania and Moldova. *East European Politics and Societies*, 18, 2, 316-341.
- Bourdieu, Pierre. (1980). Le capital social: notes provisoires. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 31.
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dowley, Kathleen M. și Silver, Brian D. (2003). Social Capital and Support for Democracy in the Post-communist States. În Gabriel Bădescu și Eric M. Uslaner (eds.). *Social Capital and the Transition to Democracy*. New York: Routledge.
- Flap, Henk (1999). Creation and Returns of Social Capital. A New Research Program. *The Tocqueville Review*, XX, 5-26.
- Flap, Henk și Völker, Beate. (2003). Communist Societies, the Velvet Revolution and Weak Ties: The Case of East Germany. În Gabriel Bădescu și Eric M. Uslaner (eds.). *Social Capital and the Transition to Democracy*. New York: Routledge.
- Freedom House Survey. (2001). *Journal of Democracy*, 13, 1.
- Hooghe, Marc. (2003). Participation in Voluntary Associations and Value Indicators: The Effect of Current and Previous Participation Experiences. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 32, 1, 47-69.
- Howard, Marc Morjé. (2003). Why Post-Communist Citizens Do Not Join Voluntary Organizations. În Gabriel Bădescu și Eric M. Uslaner (eds.). *Social Capital and the Transition to Democracy*. New York: Routledge.
- Howard, Marc Morjé. (2002). The Weakness of Postcommunist Civil Society. *Journal of Democracy*, 13, 1, 157-169.
- Inglehart, Ronald. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Klingemann, Hans-Dieter. (1999). Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis. În Pippa Norris (ed.). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press, 78-99.
- Mărginean, I., Precupețu, I. și Precupețu, M. (2004). Surse ale suportului politic pentru democrație în țările postcomuniste. *Sociologie Românească*, 2, 1, 41-78.

- Mishler, William și Rose, Richard. (2001). Political Support for Incomplete Democracies : Realist vs. Idealist Theories and Measures. *International Political Science Review*, 22, 4, 303-320.
- Mungiu-Pippidi, Alina. (2000). *Politica după comunism*. București : Editura Humanitas.
- Newton, Kenneth. (1997). Social Capital and Democracy. *American Behavioral Scientist*, 40, 575-586.
- Newton, Kenneth. (1999). Social Capital and Democracy in Modern Europe. În Jan van Deth et al. (ed.), *Social Capital and European Democracy*. Londra : Routledge, 3-24.
- Newton, Kenneth. (2001). Trust, Social Capital, Civil Society and Democracy. *International Political Science Review*, 22, 2, 201-214.
- Norris, Pippa. (2000). Making Democracies Work. Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies. Lucrare prezentată la European Science Foundation EURESCO, *Conference on Social Capital : Interdisciplinary Perspectives*. University of Exeter.
- Putnam, Robert D. (1995). Tuning In, Tuning Out : The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS : Political Science and Politics*, 28.
- Putnam, Robert D. (2001). Measure and Consequences of Social Capital. *Isuma*, 47-59.
- Putnam, Robert D. (2002). *Cum funcționează democrația ? Tradițiile civice ale Italiei moderne*. Trad. rom. D. Istrățescu. Iași : Editura Polirom.
- Rose, Richard și Weller, Craig. (2003). What Does Social Capital Add to Democratic Values ? În Gabriel Bădescu și Eric M. Uslaner (eds.). *Social Capital and the Transition to Democracy*. New York : Routledge.
- Schneider, G., Plümper, T. și Baumann, S. (2000). Bringing Putnam to the European Regions. On the Relevance of Social Capital for Economic Growth. *European Urban and Regional Studies*, 7, 4, 307-317.
- Uslaner, Eric M. (2000). Trust, Democracy, and Governance. Lucrare prezentată la ECPR Joint Sessions of Workshops : Copenhagen.
- van Schaik, Ton. (2002). Social Capital in the European Values Study Surveys. Lucrare prezentată la OECD-ONS International Conference on Social Capital Measurement : Londra.
- Völker, Beate și Flap, Henk. (2001). Weak Ties as a Liability : The Case of East Germany. *Rationality and Society*, 13, 4, 397-428.
- Whiteley, Paul. (1997). Economic Growth and Social Capital. Lucrare prezentată la ECPR Joint Sessions of Workshops : Berna.
- Whiteley, Paul. (1999). The Origins of Social Capital. În Jan van Deth et al. (ed.). *Social Capital and European Democracy*. Londra : Routledge, 25-44.
- Wolfinger, R.E. și Rosenstone, S.J. (1980). *Who Votes ?* New Haven : Yale University Press.
- Wollebaek, D. și Selle, P. (2002). Does Participation in Voluntary Associations Contribute to Social Capital? The Impact of Intensity, Scope, and Type. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 31, 1, 32-61.

Anexă

Întrebările și codificarea răspunsurilor în analiză

Capital social

Încrederea generalizată

Textul întrebării : În general vorbind, ați spune că se poate avea încredere în cei mai mulți dintre oameni sau e mai bine să fii atent în relațiile cu oamenii ?

Categoriile de răspuns : 1 : se poate avea încredere în cei mai mulți dintre oameni ; 2 : este mai bine să fii atent în relațiile cu oamenii.

Indicatorul încrederii generalizate: acord cu răspunsul 1: se poate avea încredere în cei mai mulți dintre oameni – cod 1; acord cu răspunsul 2: este mai bine să fii atent în relațiile cu oamenii – cod 0.

Apartenența la asociații voluntare

Textul întrebării: V-aș ruga în continuare să vă uitați atent la următoarea listă de organizații voluntare și să-mi spuneți cărora dintre ele le aparțineți?

- a. Servicii sociale pentru bătrâni, handicapați sau săraci.
- b. Organizații religioase sau bisericesti.
- c. Educație, artă, muzică sau activități culturale.
- d. Sindicate.
- e. Grupuri sau partide politice.
- f. Acțiuni ale comunității privind: sărăcia, șomajul, locuirea, inegalitatea etnică.
- g. Dezvoltarea lumii a treia sau drepturile omului.
- h. Mediul înconjurător, ecologie, drepturile animalelor.
- i. Asociații profesionale.
- j. Cercetași, echipe de ghizi, cluburi de tineri etc.
- k. Sport sau recreere.
- l. Asociații ale femeilor.
- m. Mișcări pacifiste.
- n. Organizații voluntare care se ocupă de sănătate.
- o. Alte grupuri.

Categoriile de răspuns: 1. Aparțin; 2. Nu aparțin.

Indicatorul apartenenței la asociații voluntare: Recodaj pentru itemii de la a la o: 1 = 1; 2 = 0. Indice cumulativ: *compute* a + b + ... + o.

Voluntariatul pentru asociații

Textul întrebării: V-aș ruga în continuare să vă uitați atent la următoarea listă de organizații voluntare și să-mi spuneți pentru care dintre acestea faceți muncă voluntară?

- a. Servicii sociale pentru bătrâni, handicapați sau săraci.
- b. Organizații religioase sau bisericesti.
- c. Educație, artă, muzică sau activități culturale.
- d. Sindicate.
- e. Grupuri sau partide politice.
- f. Acțiuni ale comunității privind: sărăcia, șomajul, locuirea, inegalitatea etnică.
- g. Dezvoltarea lumii a treia sau drepturile omului.
- h. Mediul înconjurător, ecologie, drepturile animalelor.
- i. Asociații profesionale.
- j. Cercetași, echipe de ghizi, cluburi de tineri etc.
- k. Sport sau recreere.
- l. Asociații ale femeilor.
- m. Mișcări pacifiste.
- n. Organizații voluntare care se ocupă de sănătate.
- o. Alte grupuri.

Categoriile de răspuns: 1. Fac muncă voluntară; 2. Nu fac muncă voluntară.

Indicatorul voluntariatului: Recodaj pentru itemii de la a la o: $1 = 1$; $2 = 0$. Indice cumulativ: *compute* $a + b + \dots + o$.

Participarea informală

Textul întrebării: Cât de des ...

- Petreceți timp cu prietenii?
- Petreceți timp cu colegii de la lucru sau din cadrul profesiei dumneavoastră, în afara locului de muncă?
- Petreceți timp cu oamenii de la biserica dumneavoastră?
- Petreceți timp la cluburi și asociații voluntare (sportive, culturale, din comunitatea locală)?

Categoriile de răspuns: 1. În fiecare săptămână; 2. O dată sau de două ori pe lună; 3. De câteva ori pe an; 4. Deloc.

Indicatorul participării formale: recodaj pentru itemii de la a la d: $1 = 4$; $2 = 3$; $3 = 2$; $4 = 1$ (coduri inversate). Indice cumulativ: *compute* $a + b + c + d$.

Normele de reciprocitate

Textul afirmației: Pentru fiecare dintre afirmațiile următoare, vă rog dați câte o notă de la 1 la 10, unde 1 înseamnă că nu sunt justificate deloc, iar 10 înseamnă că sunt în totalitate justificate.

- Să pretinzi de la stat beneficii la care nu ești îndreptățit.
- Să nu plătești taxele și impozitele, dacă ai posibilitatea să nu le plătești.
- Să furi o mașină doar ca să te plimbi cu ea.
- Să minți atunci când ai interesul să o faci.
- Să preferi să plătești anumite servicii fără să faci contract.
- Cineva să accepte mită pentru a-și îndeplini îndatoririle din cadrul slujbei sale.

Categoriile de răspuns: note de la 1 la 10.

Indicatorul respingerii normele de reciprocitate: recodaj pentru itemii de la a la f: de la 1 la 5 = 0; de la 6 la 10 = 1. Indice cumulativ: *compute* $a + b + c + d + e + f$.

Sprijinul pentru democrație

Democrația ca ideal

Textul afirmației: Dacă ar trebui să alegeți, cu care dintre următoarele afirmații ați fi de acord?

- Democrația este de preferat oricărui alt tip de guvernare.
- În anumite situații, o guvernare autoritară este de preferat uneia democratice.
- Pentru oameni ca mine nu contează dacă avem o guvernare democratică sau una nedemocratică.

Indicatorul sprijinului pentru democrație: $a = 1$; $b, c = 0$.

Democrația ca regim în competiție

Textul întrebării: Oamenii au opinii diferite despre felul în care ar trebui guvernată România. Cât de bine credeți că ar fi...

- a. Să avem un conducător puternic, care nu își bate capul cu parlamentul și cu alegerile?
- b. Deciziile economice importante să fie luate de specialiști, nu de parlament sau de guvern?
- c. Armata să conducă țara?
- d. Să ne întoarcem la regimul comunist?

Categorii de răspuns : 1. Foarte bine; 2. Bine; 3. Prost; 4. Foarte prost.

Indicatorul respingerii alternativelor nedemocratice : recodaj pentru itemii de la a la d :
1, 2 = 0; 3, 4 = 1. Indice cumulativ: *compute* a + b + c + d.

Încrederea instituțională

Textul întrebării : Cât de multă încredere aveți în...

- a. Guvern?
- b. Funcționarii publici?
- c. Poliție?
- d. Primărie?
- e. Consiliul Județean?
- f. Parlament?

Categorii de răspuns : 1. Foarte multă; 2. Multă; 3. Nu prea multă; 4. Deloc.

Indicatorul încrederii instituționale : recodaj pentru itemii de la a la f: 1 = 4; 2 = 3; 3 = 2; 4 = 1 (coduri inversate). Indice cumulativ: *compute* a + b + c + d + e + f.

Abstract

The transition to democracy and the consolidation were generally explained by processes conditioned by the former communist structures (the path dependency theory), or by processes determined by the competition between recent political actors (the competition theory). The wide differences in the consolidation of democracy in the region forced many scholars to consider other relevant factors. The cultural factors have been neglected for a long period of time, but Putnam's research on democratic performance in the early '90s – in terms of social capital – revived the debate. We intend in this research paper to estimate the importance of these cultural factors for the people's support for democracy. We find out that social capital is not at all a predictor for the support for democracy, contrary to the expectations derived from the social capital theory when compared to several other factors.

Primit la redacție : aprilie 2006